

karar vererek uygulamış, zarf-illli yapılarda Türkiye Türkçesinde hangi yapı uygunsa o tercih edilmiş, gerek olduğunda 've' bağlayıcısını ve noktalama işaretlerini kullanmaktan çekinmemiştir. Ayrıca önceki yayınlarda çoğu zaman 'şüphesiz, herhalde' şeklinde aktarılan *erinç* kelimesi için {-DXr} bildirme yapısını kullanmış, *bir-(mek)* tasvir fiilini önceki pek çok yayındaki gibi 'tezlik, kolaylık' değil, 'bitmişlik, kesinlik' işlevinde değerlendirmiştir.

Bu değerlendirme yazısını Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un 'Sözbaşı' yazısındaki ifadelerini aktararak bitirmek yerinde olacaktır.

"Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan... Türk tarihinin, 8. yüzyılın ilk yarısında yaşamış üç büyük ismi. Fakat Türk tarihinde o kadar çok büyük isim var ki! O hâlde bu üç ismi diğer büyüklerden ayıran özellik nedir? Bu üç isim, tarihte milyonlarca Türk'ün kullandığı, bugün de milyonlarca Türk'ün konuşup yazdığı ve hiç şüphesiz gelecekte de yine milyonlarca Türk'ün kullanmaya devam edeceği dilin bilinen ilk temsilcileridirler. İlk defa bu üç isim adına Türk dilinde yazılı anıtlar dikilmiştir ve bunlardan ikisi, Tunyukuk ile Bilge Kağan, bu anıtlardaki Türkçe metinlerin müellifleridir. Bir gün, daha eski metinler bulunabilir. Fakat daha eskileri bulununcaya kadar Türkçenin en eski metinleri bunlardır. 1893 yılı sonlarından, 122 yıldan beri bu böyledir..." (s. 8).

***

Ferruh AĞCA, **Uygur Harfli OĞUZ KAĞAN DESTANI**. (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkı Basım). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını, Dil Araştırmaları Dizisi no: 09, Ankara, 2016; X+317 sahife.

Dursun YILDIRIM*

Türklerin kültür tarihinde, tarih yazıcılığında ve edebi yaratıcılığında önemli bir yeri bulunan eserlerden biri de hiç şüphesiz Oğuz Kağan Destanı adlı menkabevi tarihimizin anlatısıdır. İslamiyet öncesinde ve sonrasında bu menkabevi Türk tarihinin uğradığı değişimleri elimize ulaşan muhtelif yazma nüshalardan takip edebiliyoruz. Fakat, bu nüshalar arasında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı [=Uygur Harfli OKD]'dir. Uygur dili ve yazısı uzmanlarınca, yani Uygurşinas diye bilinirlik kazanmış bilim adamlarınca bu yazma nüsha ele alınıp incelenerek birçok kez yayınlanmıştır. Bunlar arasında Türk ve Batı kökenli değerli bilim adamları vardır.

Uygur yazmaları üzerinde yaptığı değerli araştırmalar ile bu alanda bilinirlik kazanmış genç kuşak önemli bilim adamlarından Uygurşinas Ferruh Ağca tarafından Oğuz Kağanı'nın Uygur harfli nushası, tüm yayınlar da göz önünde tutularak ve tenkidleri de dikkate alınarak yeni baştan okunup incelenmiş ve yayınlanmıştır. Türklerin menkabevi tarihinin bir kısmını anlatan Uygur harfli bu yazma metni Ferruh AĞCA, bu çalışmada yeniden incelemiş, metine bağlı yeni tespitler ve bunlara ait yeni açıklamalar yapmış, yeni okuma önerilerini gerekçeleriyle sıralamıştır. Ferruh AĞCA, bu önemli çalışma ile metin üzerine yeniden düşünme ufuklarımızı zenginleştirmiş ve anlaşılabilirliği zor bir metni, geçmiş birikimi de

* Prof. Dr., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: dursun2@gmail.com

kullanarak yeni biçimiyle kültür hayatımıza kazandırmıştır. Bu yeni çalışmanın tamamı üzerinde değil ama, önemli özelliklerine ve eski yayınlara ve sahiplerine burada kısaca değinmek istiyorum.

Uygur harfli OKD, ilk defa W. Radloff tarafından önce 1890 yılında sekiz sahife faksimile olarak yayımlanmıştır. Radloff, daha sonra, 1891 yılında OKD'nın tamamını transkripsiyonlayıp Almanca çevirisi ile birlikte yayımlamıştır. Radloff 1891'deki bu çalışmasının Rusça çevirisini yapıp 1893 yılında herhangi bir değişiklik yapmadan yayımlamıştır.

Uygur harfli metnin ikinci yayını, Rıza Nur tarafından, “Dr. Rıza Nour, *Oughouz-Namé Épopée Turque* (1928)” ile yayımlanmıştır. Bu yayında metnin Latin harfleri ile transkripsiyonu yapılmıştır. Ayrıca bu yayında hem metnin Fransızca tercümesi, hem de Arap harfleri ile Türkçe çevirisi verilmiştir. “Notlar” kısmında Rıza Nur, çeşitli izahlarda bulunmuş ve çalışmasının sonuna Uygur harfli metnin dört sayfasını eklemiştir.

Paul Pelliot, 1930 yılında Uygur harfli OKD'nı metnin tamamını yayımlamıştır. Bu yayında o, Rıza Nur'un yayını üzerine ayrıntılı bir eleştiri yazısı kaleme almıştır. Pelliot (1930), Nur'un yayımında gördüğü yanlışları ve eksiklikleri, Türk dilinin diğer kaynaklarından da istifade ederek düzeltmiştir. Pelliot'nun bu yayını, Uygur harfli OKD'nın yazıldığı çevrede hangi kaynaklardan beslendiğini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.

Willi Bang ve G. R. Rachmati, Uygur harfli OKD'nı metnin tercümesini, açıklamaları ve notları ile, dizini de yapılmak suretiyle ilk kez Almanca [W. Bang und G. R. Rachmati, *Die Legende von Oghuz Qaghan, Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. – Hist. Klasse XXV, Berlin 1932: 683-724*] yayınladılar. Bu çalışma daha sonra Türk dilinde ülkemizde yayımlandı. Bakınız: [W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936*].

Uygur harfli OKD, 1959 yılında zamanın önemli Uygurşinaslarından A. M. Şçerbak tarafından Moskova'da yayımlanmıştır: “Oguz-name, Muhabbat-name, Pamyatniki Drevneuygurskoy i Starouzbekskoy pis'mennosti, Moskva 1959.” Şçerbak'ın bu yayını Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ile Muhabbetname metinleri üzerine yapılmış önemli bir çalışmadır. Şçerbak, eserinde, OKD'nı kiril harfleriyle transkripsiyonunu ve metnin, Rusça çevirisini yapmış, çeşitli sözcüklerin ve gramer yapılarının izahını vermiştir.

Mehmet Ölmez, “Commentary of Oghuz Nama” adlı çalışmasında [“Commentary of Oghuz Nama”, *Commentary Project of the Centre for Central Eurasian, Civilisation Archive, Seoul National University, Seoul 2009*] Uygur harfli OKD ile ilgili kısa bilgiler verdikten sonra, destan metnini transkripsiyonlayıp İngilizce çevirisine yer verir.

Çin'de de Uygur harfli OKD ile ilgili çeşitli yayımlar yapıldığını biliyoruz. Bu yayımlar arasında Geng Shimin ve Tursun Eyup'e ait yayın önemlidir. Fakat başkalarının da vardır. Shimin ve Eyup tarafından yayımlanan çalışma: [“Qedimqi Uyurlarnıñ Tarihi Destanı Oğuzname Heqqida” Beijing, 1980] adını taşımaktadır.

Bugüne kadar yayımlanmış çalışmalar içerisinde en bilimsel olanı W. Bang ve R. R. Arat yayınıdır. W. Bang ve R. R. Arat, Türklük Biliminin o günkü verileri nispetinde metni kurmaya çalışmış, izaha muhtaç kimi ibarelere çeşitli çözüm önerileri sunmuşlardır. Paris'teki Biblioteque National'de mahfuz Uygur harfli tek nüsha yazmanın Bang-Arat'ın 1932 yılındaki yayımından bu yana yaklaşık 85 yıllık bir süreç yaşanmıştır. Bu süreç içinde Türklük Biliminin ulaştığı yeni bilgi ve

metotlar çerçevesinde bu metin aynı bağlamda ele alınıp değerlendirilmemiştir. Bang-Arat yayınındaki kimi yanlışlıkların, belirsizliklerin ya da eksikliklerin yeni bir yayımla giderilmesi, yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, Ferruh Ağca'nın Uygurşinaslık sahasına girmesini beklemiştir. Son çalışma da bu genç bilim adamına, bu genç ve alanında yüksek yetenekli Uygurşinasa aittir.

Bu çerçevede Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, aradan 85 yıla yakın bir zaman geçtikten sonra yeni araştırmacısını, uzmanını bulmuştur. Ferruh Ağca'nın metin üzerine yapmış olduğu yeni çalışma, 2016 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

Ağca'nın metin üzerine yaptığı yeni çalışma: "Giriş, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Yazım ve Dillik Özellikleri, Metin, Aktarma, Notlar, Dizin ve Tıpkıbasım" olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Oğuz Kağan Destanı ve varyantları, Uygur harfli nüsha ve bu nüshanın fizikî ve muhteviyata dair özellikleri üzerinde durulmakta, eserin incelenmesinde izlenen yol ve yöntemler ele alınmaktadır. Destanın yazım ve dillik özelliklerinin ele alındığı ikinci bölümde ise, konu üç başlık altında ele alınır: Uygur harfli metinden hareketle, ünlülerin ve ünsüzlerin yazım özellikleri ilk defa ayrıntılı bir şekilde bu incelemede ifade edilmiştir. Tarihsel Türk dili alanlarında belki de sadece bu metinde görülen kimi yazım özellikleri, Ağca tarafından ayrı ayrı örneklendirilerek belirlenmiş ve açıklaması yapılmıştır. Mesela Uygur alfabesi ile yazılmış metinlerde belirli özellikler gösteren söz başı /l, i/ ünlülerinin metinde sergilediği düzensizlikler (mesela hem **il kün** hem de **yl kün**), Genel Türk dilinde yaygın olan söz içi /I, U/ ünlüleri yerine metinde görülen /A/'lı yazımlar gibi özellikler bu bölümde ele alınıp değerlendirilmiştir.

Genel Türk dilindeki söz başı /y-/ ünsüzlü sözcükler, metnin bugüne kadarki çalışmalarında, bilhassa Bang-Arat yayınında /ç-/ olarak okunmuş olmasına karşılık, Ağca bu tür sözcükleri /c-/ olarak okumuştur. Ağca, Uygur alfabesinin /c/ ve /ç/ ünsüzlerini birbirinden ayırmadığını, Türk dilinde /ç-'li formların daha geç ortaya çıktığını ve dolayısıyla metnin yazıldığı çevrede ve zamanda bu ünsüzün /c-/ olması gerektiğini ifade ederek, Bang-Arat tarafından çaruk, çol, çürüğü şekillerinde okunan sözcüklerin caruk (yaruk), col (yol) ve cürüğü (yürüğü) olarak okunması icap ettiğini açıklamaktadır. Hatta, Bang-Arat'ın /y-/ > /ç-/ değişiminin söz içinde buçur- (< buyur-) fiilinde dahi olduğunu iddia etmelerine karşılık, Ağca, bu fiilde böyle bir değişimin olmadığını, fiilin aslen bıçur- olduğunu, ünlü benzeşmesiyle buçur- şeklini aldığını ve Eski Türkçedeki bıç- fiilinin DLT'de tanıklanan "nasip etmek, bahşetmek" anlamında olduğunu ileri sürer. Buna göre, Ağca'nın yayınında söz içinde /-y-/ > /-ç-/ değişiminin olmadığını, söz başında ise ancak /y-/ > /c-/ değişiminden söz edilebileceğini söylemek mümkündür. Öte yandan Uygur harfli yazmanın önemli yazım özelliklerinden biri de Eski Türkçedeki söz başı /t-/ ünsüzünün bütün örneklerde /d/ ile gösterilmiş olmasıdır. Ağca, çalışmasının yazım özellikleri kısmında bu durumu da söz etmiş, daha önceki yayımlarda olduğu gibi bu sözcükleri /t-/ ile okumuştur.

Ağca, çalışmasında, metnin seslik ve biçimlik özelliklerinden hareketle metnin yazıldığı çevreyi ve yüzyıl tespit etmeye çalışmıştır. Buna göre Ağca, 21 dillik ölçüt kullanarak ve söz varlığını dikkate alarak, metnin "14. Yüzyılın sonları ile 15. Yüzyılın başlarında, Moğolların hâkim olduğu Çağatay dil sahasında, Oğuz ve Kıpçak diyalektleri karışımının egemen olduğu bir ortamda yazıldığını düşünmektedir. Metnin gösterdiği dil özellikleri de bu görüşü desteklemektedir.

Uygur harfli metin, bu çalışmada hem transkripsiyon hem de transliterasyona göre okunmuştur. Ağca, bu bölümde hem transliterasyon ile metindeki yazım şeklini sunmuş hem de transkripsiyon ile metne yeni okuma önerileri getirmiştir. İlk defa Ağca tarafından ileri sürülen yeni okuma önerilerinden birkaçını şöyle özetlemek mümkündür:

Daha önceki yayımlarda ankkı, anggu, angagu, aḡagu şekillerinde okunan sözcük, Ağca tarafından aḡuğu olarak okunmuş, “resim, suret” anlamına geldiği, kökünün ise aḡ- olduğu, tarihsel modern Türk yazı dillerindeki tanıklardan yola çıkılarak ileri sürülmüş ve kanıtlanmıştır.

Bang-Arat tarafından, **közü yarup bodadı** olarak okunan ibaredeki son sözcük, metnin yazım özellikleri de dikkate alınarak **bödüdi** olarak okunması gerektiği, bu sözcüğün de **bedü-** fiilinin ilk hece ünlüsü yuvarlaklaşmış şekli olduğu düşünülmüştür.

OKD'nin daha önceki yayınlarında **sorma, sörmə, sürme** gibi farklı şekillerde okunan ve “şarap” olarak anlandırılan sözcük, Ağca tarafından **söy(ü)rme** olarak okunmuş ve “kızarmış et” olarak anlandırılmıştır. Ağca, sözcüğün neden **söy(ü)rme** olarak okunması gerektiğini ise, Notlar kısmında verdiği tanıklarla izah etmiştir.

Uygur harfli metnin önceki yayınlarında daima **kik** olarak okunan ve vahşi hayvan” olarak anlandırılan sözcük, Arap harfli Türkçe metinlerdeki yazım özelliklerini de kontrol ederek **k(i)y(i)k** olarak okumuştur. Sözcüğün ünlülerinin Arap harfli metinlerde de yazılmadığı ve Eski Türkçede **kedik, keyik** gibi şekilleri bulunan sözcüğün söz başı /e/ > /i/ değişiminden dolayı **kiyik** şeklini aldığı ve metinde **kyk** şeklinde yazıldığı ifade edilmiş ve **k(i)y(i)k** şeklinde okunmuştur.

Nasıl okunacağı ve teşkil edileceği konusunda daha önce hakkında herhangi bir öneride bulunulamamış ve metinde geçen **qwqwlqwkw** sözcüğü, Ağca tarafından **kokulguluk** diye okunmuş ve sözcüğün, tarihsel ve modern Türk yazı dillerinde bulunan tanıklarından hareketle, **kok**, yani “kıvılcım” ile ilişkilendirileceğini ve burada “parlak” anlamı taşıdığını belirtmiştir.

Bang-Arat tarafından **kız** “değerli” olarak okunan sözcük, Ağca tarafından **‘kas’** diye okunmuştur. **“köp telim kas yakut taş alıp** “ (14. 2-3) ibaresindeki sözcük, **“kas”**, “yeşim taşı” anlamında kullanılmıştır. Notlar kısmında Ağca'nın da belirttiği gibi, cümlenin ilk ibaresi: **“köp telim altun kümüş”**, ve ikinci ibaresi ise: **“telim kas yakut taş”**tır. **“Yakut”** zaten değerlidir ve bu sözcüğün önünde değerli olduğunu belirten başka bir sığata gerek yoktur. O halde Pelliot tarafından **kaş** “yeşim taşı” olarak okunan sözcüğün **kas** olduğu, tarihsel modern Türk dili alanlarındaki tanıklarla bu çalışmada ortaya konmuştur.

Bang-Arat tarafından, **“dürlük bolsungıl düşün”** ve M. Ölmez tarafından **“türlüg bolsungıl tüzün”** şekillerinde okunan ibare (37. 1), Ağca tarafından: **“tör(ü)lük bols[un]-gıl tözün”** olarak okunmuş ve bu ibare, **“Töre, tümüyle hakim olsun”** şeklinde anlandırılmıştır.

Bugüne kadarki bütün yayınlarda, **“kültürdüm”** (42. 6) şeklinde okunan sözcükteki ettirgenlik ekinin -Dur- olmadığı, yazmada açıkça **“kürgürdüm”** şeklinde yazıldığı ve bu ibarenin **“kürgürdüm”** olarak düzeltilmesi gerektiği ilk kez Ağca tarafından burada ifade edilmiştir.

OKD'nin Uygur harfli yeni yayınında sadece belirttiğimiz bu özellikler yer almamaktadır. Pek çok metin ve gramer özelliğine de değinilmekte, yeni okuma ve anlandırma önerilerinin dışında, pek çok yeni okuma önerilerine ve açıklamalara yer verilmektedir. Eserin üçüncü bölümünde metnin günümüz Türkçesine aktarımı

yer almaktadır. Giriş kısmında belirtildiği üzere, metnin günümüz diline aktarması yapılırken Uygur harfli metne sadık kalınmıştır. Metindeki yeni okuma şekillerine bağlı olarak aktarma kısmında da yeni anlamlandırma önerileri yapıldığı dikkati çekmektedir.

Kitabın en geniş bölümü, metindeki ibarelerin, sözcüklerin, eklerin ya da gramere dair yapıların tek tek izah edildiği, tarihsel ve modern Türk yazı dilleri ile tanıklandığı Notlar kısmıdır. Ağca, Notlar kısmında, sözcükleri neden böyle okuduğunu ya da sözcüklerin fonolojik değerlerini neden kitaptaki gibi belirlediğini Türk dilinin tanıklanabilir çevrelerinden seçtiği örnekler ile kanıtlamaya çalışmıştır.

Nerede ise, yüzyıla yakın bir süreçten sonra Uygur harfli OKD, Ferruh Ağca'nın yapmış olduğu yeni çalışma ile yeniden bilim hayatımızın gündemine taşınmıştır. Metin ile bağlı pek çok yeni okuma önerileri ve açıklamalar ile, OKD'yi daha doğru anlama olanağı doğmuştur. Şüphesiz bu tür tarihî ve menkabevî metinlerin yeni yayınları ancak o metinlere o alanın gerçek uzmanları el attığında yapılan açıklamalar doğru ve yeterli düzeyde açıklayıcılığa sahip kanıtlar ile bir anlam ifade eder. Bana göre, Ferruh Ağca'nın Uygur harfli OKD adlı eseri, bütün bu özellikleri fazlasıyla bünyesinde bulundurmaktadır. Kutluyor ve bu alanda yeni eserler vermesini diliyorum.